

קובץ 'בית ועד לחכמים' סאטמר: גלגוליו של כתב־עת קנאי על רקע מאבקי הדור

הקדמה
שנים ראשונות - על מי מנוחות
תחילתה של מהומה - ביקורות ספרים
פרוץ הסערה
התגובות
ברקע - מחלוקת בעל־ז-מונקאטש
סכסוכו של בן העורך
חזרה איטית למסלול
היישורת האחרונה

הקדמה

קובץ 'בית ועד לחכמים' שיצא לאור בסאטמר בין שתי מלחמות העולם, החל את דרכו כקובץ תורני רגיל המוקדש למאמרי הלכה וחיידושים בש"ס - וכך גם סיים את דרכו¹; אך בתווד, למשך מספר שנים, הוא נגרף בידי עורכיו למתקפות חוזרות ונשנות כנגד הראי"ה קוק זצ"ל וסיעתו שבירושלים, וכך גם כנגד אויבים נוספים של אנשי סאטמר בשעתו, כגון האדמו"ר ממונקאטש וחצרו. בתקופת השיא של פעילותו, בשנת תרפ"ז וסביבה, שימש 'בית ועד לחכמים' הבמה המודפסת העיקרית בגולה לפרסום דברים בגנותו של הראי"ה (במקביל ל'קול ישראל' הירושלמי), ובתור שכזה הוא זכה לתשומת לב רבה, שלילית ברובה, מצד גורמים שונים בעולם הרבנות של אותו דור סוער.

במאמר הזה אסקור את תולדותיו של 'בית ועד לחכמים' (להלן: בול"ח) מראשית הופעתו בשנת תרפ"ב ועד לסגירתו זמן קצר לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה. בתווד אתמקד בפרט בפרשת המאבק שנוהל על גבי הקובץ כנגד הראי"ה קוק, ובתגובות עליו.

1 סקירה ביבליוגרפית תמציתית אודותיו פורסמה על ידי יוסף כהן ב'ארשת' כרך א, ירושלים תשי"ט, עמ' 312-313.

שנים ראשונות – על מי מנוחות

הגיליון הראשון של קובץ 'בית ועד לחכמים' יצא לאור בסיוון תרפ"ב, כשהוא מוגדר כדו-שבועון. עורך הקובץ ומוציאו לאור היה חסיד בעלז תושב סאטמר בשם הרב יוסף שמעון פולק (פאללאק)², והקובץ הוכרז כ"עומד תחת בקורת הרב הגאון הצדיק מו"ה אליעזר דוד גרינוואלד שליט"א, אב"ד דקהלתינו"³. הקובץ הופץ מסאטמר אל הריכוזים היהודיים במזרח אירופה, ארץ ישראל וארצות הברית, ובשנים מסוימות הוא אף הגיע לצפון אפריקה. מרבית הרבנים שדבריהם נדפסו בקובץ היו 'מקומיים', כלומר מרומניה ומהונגריה – ובהתאם לכך הוכנסו מדי פעם ידיעות על ענייני רבנות מקומיים במחוזות אלו; אך גם רבנים מרחבי העולם פרסמו בו את חידושיהם במשך השנים.

מטרתו של הקובץ, כפי שהוצהר בכותרתו, היתה פרסום "חידושי תורה בשיטת הש"ס ופוסקים, הערות חדשות במקרא במשנה, בהלכה ואגדה, ושו"ת להלכה למעשה". ואכן, בשנותיו הראשונות של הקובץ לא היה בו עיסוק בענייני השקפה ובשאלות אידיאולוגיות; יתר על כן, בשנים אלה אף לא התבטאה בקובץ כלל השקפה אידיאולוגית מוגדרת. כך למשל בשלב זה עדיין היה יכול להתפרסם בו, בשנת השמיטה תרפ"ד, דיונים של שני רבנים בנושא חלות קדושת שביעית באתרוגים ארצישראליים מפרדסים של "היתר המכירה", כאשר שני הכותבים מתייחסים להיתר כאל דבר לגיטימי, ובמידה מסוימת אף מובן מאליו. תחילה פורסם מאמר קצר של הרב שמעון זאב בנגיס – בנו יחידו של הרב זליג ראובן בנגיס, לימים רבה של העדה החרדית בירושלים – שהודיע כי "אף שהתירו להם [=לחקלאי ארץ ישראל] העבודה בשביעית מפני מצבם הדחוק" הרי שהאתרוגים עצמם קדושים בקדושת שביעית ויש להיזהר בהם⁴, ובגליון הבא פורסמה תגובה מאת הרב אברהם דימנט, אב"ד יורבורג שבליטא, שסבר כי לאתרוגים מהיתר המכירה אין קדושת שביעית⁵. הרב דימנט הדגיש כי "רחוק אנכי מאוד מהציונות – אבל ישוב הארץ צריך חיזוק בכל מקום שהוא", וחיזק את יסודות היתר המכירה תוך שהוא משווה אותו למכירת חמץ לגוי, ומצהיר כי "אני מוכן ומזומן לקבל חיצים ואבני בליסטריות שימטירו חכמי התורה עלי"; חיצים ובליסטריות, אגב, הוא לא קיבל.

2 תרל"ד-תש"ד; ראו אודותיו בסוף המאמר, ובהקדמה למהדורה החדשה של 'ראשי בשמים', בני ברק תשס"ז.

3 תרכ"ז-תרפ"ח; ראו אודותיו בבול"ח שנה ז עמ' קלא-קלד.

4 בול"ח שנה ג חוברת כא-כב, עמ' 2.

5 שם חוברת כג-כד, עמ' ה.

תחילתה של מהומה – ביקורות ספרים

החל מאלול תרפ"ד פחתה תדירות הדפסה של הקובץ לפעם אחת לחודש (במקום פעמיים). בהמשך השנה, למן אייר תרפ"ה ואילך, נעלם מן השער הכיתוב המכריז אודות השגחת אב"ד סטמאר על הקובץ - זאת כנראה בשל מצב בריאותו של הרא"ד גרינוולד בסוף ימיו; דבר זה לא הביא מייד לשינוי אופיו של הקובץ, אך אפשר שהיה בו רמז לבאות.

בשבת תרפ"ו פורסם לראשונה מאמר של עורך הקובץ, הרב פולק, העוסק במתרחש בירושלים, תוך הזדהות גלויה עם סיעתו של הרב יוסף חיים זוננפלד. תחת הכותרת "למען ציון לא אחשה" נדפסו דברי חיזוק למען הרי"ח זוננפלד, "רב דקהלא קדישא אשכנזים די ירושלים [...] וברוך ד' אשר עשה תשועה גדולה לישראל להפריד ולהבדיל קהל האשכנזים היראים מאנשים אשר יצאו להדיח את יושבי קרתא דירושלים..."⁶. העורך מחה על כך שישנם כאלה הטוענים "כי הרבנים [=מסיעת הרי"ח זוננפלד] אינם באי כח מחנה העברים האשכנזים, ואשר עושים הוא מדעת עצמם ומטרתם להתנשא לכל לראש". אמנם, הוא לא הזכיר במפורש מיהם הטוענים הללו, והמאמר כולו נוסח בצורה מתונה וכללית ביותר. מכל מקום, מנקודה זו ואילך החלו להופיע בקובץ התבטאויות קנאיות בתדירות הולכת וגדלה, אם כי עדיין לא במידה שהייתה יכולה לבשר את הסערה הגדולה העתידה לפרוץ שנה לאחר מכן.

בסיוון תרפ"ו פרסם העורך רשימה המשתלחת בשורה של ספרים בהם מצא פסול - זאת בהסכמה חמה של הרב שאול בראך מקאשוי⁷, שעתידי לשמש מכאן ואילך כסמכות רוחנית בלתי-רשמית עבור הקובץ (במקומו של הרא"ד גרינוולד החולה). תחילה הותקף ספר כלשהו שיצא בבוקובינה "בו יצא לקרוא תגר ולהיות קטגור על הנשים שאין נושאות [=מגדלות] שער ראשן" אלא מגלחות אותו (כפי המנהג בחלק מתפוצות ישראל), כשהעורך מצהיר לא פחות ולא יותר כי "ראוי לדקור ולנחור את מחבר הספר הנ"ל ביוכ"פ שחל להיות בשבת [...] שאין ביעור חמץ אלא שרפה לשרוף את ספרו" על כך שהוא בא לעקור מנהג עתיק בישראל - גילוח שער הנשים לאחר חתונתן. הספר הבא, 'עקרי ספרי תנ"ך', הותקף בשל יומרתו לבחור ולהדפיס רק פרקים מסוימים בתנ"ך, ולראות בהם את הפרקים "העיקריים" שבו⁸. ענייניהם של ספרים פסולים הוסיפו להעסיק את עורך הקובץ גם בגליונות

6 בול"ח שנה ה חוברת ה, עמוד רביעי מהסוף.

7 תרכ"ה-ת"ש. ראו אודותיו בגליון האחרון של בול"ח, 'ספר שאלות ותשובות בית ועד לחכמים', חלק ד, עמ' 16-18 בערך; ובספר 'שאל בחיר ה', נתניה תשל"ו.

8 בול"ח שנה ה עמ' פג. בהקשר זה צירף העורך ביקורת דומה שהעלה בשעתו הרב ישראל מאיר הכהן מראדין בעל 'חפץ חיים' כנגד ספר בשם 'התחלת חומש' (וילנה תרע"ג), שהתיימר להגיש לתלמידים "תקציר" ערוך של פסוקי התורה (המכתב נדפס לראשונה ב'המודיע' ט' תשרי תרע"ד, שנה ה גליון א, טור 4-5).

הבאים. באייר תרפ"ו פורסמה "הצטדקות" בנוגע לספר שהגיע אל המערכת בשבת תרפ"ד (!) שכמקובל הוכנסה מודעה אודותיו בגליון שלאחר מכן (אדר תרפ"ד). לדברי העורך הדבר נעשה מבלי לעיין תחילה בספר, ורק לאחר שהורד הגליון אל הדפוס התברר לו "כי הספר הזה מלא על כל גדותיו כפירה ושחף". הוא מספר כי מיהר להורות לבית הדפוס להשמיט את המודעה, אלא שבית הדפוס הספיק להדפיס כמה עותקים לפני שהגיעה פקודת ההשמטה והללו התערבבו בין האחרים "ונשלחו לאחדים מחותמנו, ובכך אחרי שעוררו אותנו אחדים מקוראנו אנחנו מצטדקים..."⁹. העובדה כי התנצלות מפותלת זו פורסמה למרות שעברו למעלה משנתיים לאחר התרחשות הפרשה ממחישה היטב את התמורה שעברה בינתיים על הקובץ: בשנת תרפ"ד, עת פורסמו בו עדיין מאמרים תורניים בלבד, לא נמצא בו עדיין מקום לביקורת ספרים אגרסיביות, ובמקביל גם לא להתנצלויות בסגנון כזה¹⁰. עוד בענייני ספרים - באב תרפ"ו פורסמה בקובץ תמיהתו של חכם פלוני אודות צדיק פלמוני שהחרים את ספריהם של מנדלסון, גרץ והיינה תוך הבאת דוגמאות המוכיחות "איך רצו להרוס את בנין ישראל" - והלא אסור לקרוא בהם, וכיצד אפוא הביא דוגמאות מתוכם? על כך, מספר אותו חכם, השיבו תלמידי אותו צדיק "שפעם אחת הביאו לפניו איזה עתון אחד שבו כתוב איזה דבר זר, ואמר שאין לו כעת פנאי לעיין בכמו אלה, רק כל מה שימצאו דבר כזה יניחו אותו מן הצד ויביאו לפניו בליל 'ניטל', שאז מנהג ישראל שלא לעסוק בתורה עד חצות, ואז הוא מעתיק לו את הדברים הנחוצים"¹¹...

פרוץ הסערה

למן אייר תרפ"ז פחתה שוב תדירותו של הקובץ, והוא החל להופיע רק אחת לחודש-חודשיים, תחת כותרת מעודכנת המבשרת על מגמותיו החדשות: "ירחון לכל מקצועות התורה ו**חזוק דת ישראל**" (ההדגשה שלי). ואכן, זמן קצר לאחר מכן, בתמוז-אב תרפ"ז, יצאו מהארון בבת אחת כל ה"שלדים" שאסף העורך בשקידה במשך הזמן: בראש הקובץ (ולא בסופו כבעבר) פורסם מאמר חסר תקדים באורכו, המוקדש לעיסוק בשמועה שהגיעה מירושלים כי האדמו"ר מגור "עשה ביקור ידיותי אצל הרב הראשי אברהם יצחק קוק"¹². הכותב, המכונה "חבר המערכת

- 9 בול"ח שנה ה, עמ' קח. מעניין לציין שבגליון שבט תרפ"ח (עמ' 2) נדפסה מודעה המבשרת על יציאת הספר 'דרכי משה' של הרב משה אביגדור עמיאל מאנטוורפן; קרוב לוודאי כי העורך לא היה מודע לכך שהרב עמיאל הוא מראשי רבני 'המזרח' באירופה.
- 10 להלן תובא דוגמא נוספת לרשימת ביקורת כנגד ספרים, שנכתבה בתרפ"ה אך פורסמה רק בתרפ"ז.
- 11 בול"ח שם עמ' קיח. בולטת העובדה כי התלמידים השיבו מצד ביטול תורה, בעוד שהשואל הקשה מצד עיון בספרים פסולים.
- 12 בול"ח שנה ו עמ' קכה (בכותרת "על שמועות רעות מברד ברוך דיין האמת").

מירושלים", טרח לצטט במלואו את הפשקוויל המפורסם של הקנאי ר' מאיר הלר-סמניצר כנגד הראי"ה והאדמו"ר מגור¹³, ואף טען שהראי"ה שילם סכום גדול לאחד מאחייו האדמו"ר מגור כדי שהאחרון יבקר בביתו ועוד טענות מסוג זה. הוא גם דיווח כי האדמו"ר מגור דרש להחרים את כותב הכרוז, אך הרי"ח זוננפלד לא רצה לעשות זאת; כדי לנסות להרגיע את הרוחות משלחת בראשות הרי"ח זוננפלד והרב אליהו קלצקין "ועמהם כל חברי הבד"צ האשכנזי הלכו לבקר בהיכל כ"ק האדמו"ר מגור - ולא אבה לתתם לדרוך את סף ביתו".

כן מסופר שם ש"מעריצי הרבי מגור בירושלים", כלשון הכותב (ודוק: לא **חסידי** הרבי מגור), "בראותם כי ברעה הם", הוציאו כרוז בכותרת "להרגיע לבב יהודים החרדים", ובו תירצו שהאדמו"ר ביקר אצל הראי"ה רק כי "אולי יעלה בידו להציל מה בהתקרבו אליו". העורך (עמ' קכו) דחה, בשם כל הקנאים באשר הם¹⁴, את התירוץ הזה, שהרי כך תירצו בשעתו גם את הביקור של האדמו"ר אצל הרב קוק בתרפ"א, "ומאז ועד עתה כפי אשר נוכחנו לא שהטיב קוק את דרכיו, [אלא] בנגוד לזה, שהשחית את דרכו". יתר על כן, על אף "שכאשר ביקר האדמו"ר מגור את קוק אז לפני שנים אחדות הבטיח לו הרב קוק שישנה את השקפתו אשר פרסם בספרו המגואל 'אורות מאופל' סי' ל"ד" על ההתעמלות¹⁵, הרי שבראיון שפורסם ב'דואר היום' צוטט בשם הראי"ה כי "השקפתי על ההתעמלות נתפרסמה זה מכבר ולא שניתי אותה". "נוכחנו מזה", כתב העורך (עמ' קכז), "כי לא שינה את השקפתו זאת, כפי הודאת בעל דין, ואיה רואה איפא הרבי מגור את ההצלה, את הטבת דרכו?" בהמשך הדברים ציטט העורך בהבלטה איגרת של הראי"ה בה ביטא את תמיכתו בחינוך "הנותן חלק לידיעות העולם והחיים"¹⁶; גישה שסיעתו של העורך כמובן התנגדה לו בתוקף (מה גם שלדעת העורך מדובר שוב "בשחוק כדור-רגל!"). עוד הזכיר, אולי כדי לשכנע את הקורא בדבר אותנטיות האיגרת של של הראי"ה, כי

13 "...המסביר פנים לרשע הרי זה ממרגיזי אל! אברהם אברהם לגזירה שוה, לא לחינם הלך הזרזיר אצל העורב, אלא מפני שהוא מינות!..." פרשה זו ראויה כמובן לעיסוק בפני עצמה, וכאן אתייחס רק להיבטים הקשורים ישירות ל'בית ועד לחכמים'.

14 "אנו, היודעים את מהותו של הרב קוק, היודעים את שפלות ערכו; אנו, אשר שמענו את תעתועיו הרבים!..."

15 בתחית העמוד ציטט העורך את הדברים מ'אורות', כשהוא מוסיף בתוכם סוגריים (מבלי לציין שזו תוספת) כדי "להסביר" מהי אותה התעמלות: "ענין שחוק של זכרים ונקבות יחדו, ביחוד שחוק כדורגל", "שחוק כדור רגל המשחקים בש"ק בחוצות ירושלים". היתה זו אולי הפעם הראשונה להדפסתו של סילוף מפורסם זה, שכאילו הראי"ה התכוון בדבריו לכדורגל, לא כל שכן בתערובת גברים ונשים, לא כל שכן בשבת! גם פרשה זו ראויה לדיון בפני עצמה, ולא כאן המקום. ראו בין השאר בספר שכתבתי עם הרב אברהם וסרמן, 'להכות שורש - הראי"ה קוק והקרן הקיימת לישראל', ירושלים תשע"ב, עמ' 98-101.

16 מדובר באיגרת לרב ברוך מרקוס מח' אדר א' תר"ע ('איגרות הראי"ה' חלק א איגרת רע"ד). איגרת זו לא נכללה בשעתו במהדורה הראשונה של 'אגרות ראי"ה' (תרפ"ג), ולא ידוע כיצד הגיעה לידי העורך ב'עצם כתב ידו של הרב קוק' (כלשונו).

שנה לפני כן קיבלה מערכת הקובץ מכתב מהראי"ה, בו נתבקשה לפרסם מודעה בשם "להסיר מכשול", המתריעה כנגד עיתונים המסלפים את דברי הראי"ה ומצטטים אותם מחוץ להקשרם¹⁷. עוד סיפר העורך כי שלח את הספר 'אגרות ראי'ה אל "גדול הדור מפורסם", וזה עיין בו וקבע "שכל דבריו בספרו זה הם מלאים מינות וכפירה". הוא לא ציין את שמו של אותו 'גדול דור מפורסם', שמא מחשש שהקורא לא יסכים בהכרח שמדובר באחד מגדולי הדור המפורסמים...¹⁸ בסיום (עמ' קכח), לעומת זאת, הוא הזכיר את שמותיהם של כמה רבנים שמכתביהם מצויים בידו, אשר "גמרו את דינו של אותו האיש": הרוגאצ'ובר¹⁹, הרב שמואל ענגל, הרב מרדכי רוקח מבילגוריי (אחיו של האדמו"ר מבעלז) ורבנים נוספים מהמרחב שבין רומניה לגליציה²⁰. מכאן ואילך החל מאבק הקנאים בראי"ה וחוגו לתפוס מקום קבוע בקובץ, ובשנים הסמוכות (תרפ"ח ואילך) כמעט שלא היה גליון שלא טופל בו נושא זה, בעוד מאמרי ההלכה וחינושי התורה, לשמם נוסד הקובץ מלכתחילה, נדחקים אט אט מן הבכורה.

באחד הגליונות הבאים, חשוון תרפ"ח, נדפסה ביקורת על ירחון 'ההד' הירושלמי, שיצא לאור בסיוע מחלקת ההסברה לציבור הדתי-חרדי שעל יד הקרנות הציוניות²¹; הכותב, בנו של העורך ר' משה יהודה פולק, סיפר כי מצא את אותו "ירחון מזרחי" בביתם של כמה רבנים בטרנסילבניה, ושכשעיין בקובץ מצא "שעיתון זה לובש מסוה, מתעטף בטלית שכולה תכלת ואומר שהוא 'ירחון לעניני החרדים'. נגלה לי אמנם, שמטרתו האמתית באמת לרומם ולנשא את הרב קוק, אשר ידענו אותו למסית ומדיח...". - ולמען מטרה זו הוא מופץ חנם אין כסף בטרנסילבניה, מעוז

- 17 המכתב לא נדפס בבול"ח, אך פורסם בקבצים אחרים, ושולחו לא היה הראי"ה עצמו אלא בנו הרצי"ה. ראו למשל בקובץ 'קיבוצי אפרים', שנה חוברת א-ב, סייני תרפ"ז, עמ' 12.
- 18 ייתכן שמדובר ברא"ד גרינוולד; השוו תוכן מכתבו כנגד הראי"ה, שנדפס בין השאר בספרו של רצי"ה פרידמן, 'צבי חמד - משפטי עם דייני מדינת ישראל', ברוקלין תש"ד, עמ' סט-ע. גם הוא סבר, אגב, בדומה לתלמידו עורך בול"ח, כי אותה פסקה מ'אורות התחייה' עוסקת ב"התעמלות הפאטבאל".
- 19 מכתבו של הרוגאצ'ובר נכתב כמה חודשים לפני כן, ב"א שבט תרפ"ז, כאשר זהות מקבלי המכתב אינה ידועה. רמז אפשרי לכך שנסיבות הוצאת המכתב היו קשורות לחוגי סאטמר ובול"ח, הוא שאותו "משחק מילים" בו השתמש הרוגאצ'ובר, "קאת זו הקוק" וכו', הופיע לראשונה במכתב של הר"ש בראך שנכתב חודשים ספורים לפני כן (ראו: 'צבי חמד - משפטי עם דייני מדינת ישראל', עמ' עא). יצויין, אגב, כי מכתבים מזוייפים על שם הרוגאצ'ובר כנגד הציונות פורסמו לימים על ידי חיים בלוך בספרו 'דובב שפתי ישנים', ניו יורק תשי"ט, אולם לגבי המכתב הנוכחי אין כל ראיה לזיוף, הן מבחינת סגנונו, הן בשל פרסומו עוד בחיי הרוגאצ'ובר, והן מצד עדות בעל פה לאזכור הרוגאצ'ובר את מכתבו הוא; ואכמ"ל.
- 20 סטמאר, קאשוי, קראלי, פרבוונה וטרנופול; כמה מהמכתבים פורסמו כבר בתרפ"ב, בקונטרס 'קול גדול' של סמניצר הנזכר.
- 21 בול"ח שנה ז, חשוון תרפ"ח, עמ' כח-כט.

ההתנגדות לחוגו של הראי"ה. לסיים, המליץ הכותב - ברוח הקובץ - להכליל את 'ההד' ברשימה הבאה של המדור "טעונים גניזה" (עליו ראו להלן).
באותו גליון (עמ' ל) התייחס העורך פעם נוספת לפרשת האדמו"ר מגור, ובנסינו לתרץ שוב את העובדה המביכה (לשיטתו) שהלה נפגש עם הראי"ה, הוא טען כי הראי"ה שכנע את האדמו"ר מגור שהספרים המיוחסים לו בעצם אינם שלו, אלא "יצאו בני בליעל והדפיסו חבורים מלאים מינות ואפיקורסת על שמו". מיניה וביה, כדי "להכחיש" את המעשייה הזו שיוחסה על ידו לראי"ה, הואיל העורך לפרסם הפעם את המודעה "להסיר מכשול" מבית הראי"ה, אותה נמנע כזכור מלפרסם שנה ורבע לפני כן.²²

המתקפה כנגד הראי"ה נמשכה גם בגליון כסליו תרפ"ח, אותו פתח העורך במאמר הקורא לקנאים לקום ולהגן על היישוב הישן בירושלים, המאויים לדבריו על ידי "האי מסית ומדיח, הצבוע אברהם יצחק קוק עם משרד הרבנות שלו"²³. בהמשך פורטו כמה מהראיות שליקט כנגד הראי"ה: א. הפיסקה הנזכרת בעניין ההתעמלות (כאשר הוא טוען שוב שמדובר ב"שחוק הפאטטבאל"); ב. אמירת "כי מציון תצא תורה" ביחס לאוניברסיטה העברית; ג. בפתחת בית המדרש למורים של 'המזרחי' בסוכות תרפ"ח, אמר הראי"ה - לדבריו - שעל כך נאמר "הרחמן יקים לנו את סוכת דוד הנופלת"²⁴. אם כן, סיכם העורך, "אנחנו חושבים שדי באלה ואין צריך עוד לפרט מדברי מינות שלו, כי הלא אלה כשהם לעצמם כבר מראים על יתר דעותיו המשובשות". נימה זו מבקשת כמוכן להסוות את העובדה שה"ראיות" הללו היו כנראה מן היותר משכנעות שהחזיק באמתחתו.

התגובות

מתקפה בוטה ומרוכזת זו כנגד הראי"ה קוק עוררה כצפוי הדים נזעמים בקרב רבנים מרחבי העולם היהודי. כך, הרב אהרן הכהן, חתנו של החפץ חיים, כתב מכתב גלוי בו ציין "שאדמו"ח החפץ חיים שליט"א המוקיר ומחבב מאד את כבוד מרן הגרא"י שליט"א, שנפשו היה דאבה מאד עליו בשמעו אודות הרדיפות עליו, בכ"ז לא יצא במחאה גלויה על זה, באמרו כי שתיקה בדברים כאלה ומעוט פרסומם זה

22 המודעה יוצאת בעיקר כנגד העיתון הירושלמי 'קול ישראל', אשר "מייחס אליו [=אל הראי"ה] כמה הוראות ופסקי הלכות, דעות והשקפות כלליות, עובדות ופעולות שונות אשר לא כד"ת ח"ו, וכן נמצאו איזה מאמרים גליונות וחוברות שמפרסמים דברים מסורסים כאלה מתוך ספרי קודש של מרן שליט"א בהשמטת ראשי הדברים בסופם, ואפשר שכמה אנשים יוכלו לבא לידי כמה מכשולות" - ולכן אין לסמוך על הפרסומים הללו מכלי שני ושלישי, אלא יש לסמוך "אך ורק ע"פ עצם הדברים ממקורם הקדוש".

23 בול"ח שנה זו, כסלו תרפ"ח, עמ' לא-לב.

24 זאת הוא כותב בשם "חבר מערכת" בול"ח בירושלים; על מידת דיוק הדברים ניתן לסמוך באותו מידה כמו על הבדוא הוותיקה יותר בעניין האוניברסיטה.

תקנתם, להקטין ולמעט ערכם". אולם הוא עצמו, "בראותי עכשיו בירחון אשר הופיע [...] - המעיז עוד עצמו להכנות בשם 'בית ועד לחכמים' - דברי חרוף וגדוף נוראים על מרן הגרא"י הכהן שליט"א שאסור להעלותם אפילו על הגליון, מצאתי חוב קדוש בנפשי לא לחשות [...] ולהצטרף למחאתם והתמרמרותם הגדולה של רבני וגאוני אה"ק והגולה על דברי הנבלה הזאת"²⁵.

חברי הועד הפועל של אגודת הרבנים של פולין, בהנהגת הרב יחזקאל ליבשיץ מקאלישי, פרסמו מחאה בה כתבו כי הגם שמתחילה החליטו להתעלם מאותו כרוז כנגד הראי"ה והאדמו"ר מגור "אחרי כי בשעתו יצאו חברי הבד"צ האשכנזי שבעיה"ק ובראשם הרה"ג רי"ח זאנענפעלד שי' במחאה נגד חירופי המגדף הזה", הרי שכעת הם רואים "כי המציא לעצמו חבר לאיש משחית אשר כנחש יש"ף - יוסף שמעון פאללאק מעיר סטמור, והדפיס את הפתק-אויל במחברתו 'בית ועד לחכמים' בלשונו הטמא, והוסיף לחלל שם שמים בפרהסיא...", ולפיכך החליטו לקרוא "לאסור לכל איש ישראל לתמוך הן בד"ת והן בממון לקנות ולהכניס לביתו ולקריות בחוברת 'בית ועד לחכמים' [...]", והוסיפו אריכות דברים כנגד התכנים שפורסמו בבול"ח, ובפרט כנגד עורך הקובץ²⁶.

הרב יוסף משאש, אז בתלמסאן שבאלג'יריה ובסוף ימיו רבה הספרדי של חיפה, קיבל אף הוא את גליונות בול"ח, ותגובתו המורכבת ראויה לתיאור מפורט²⁷. כמי שעד אז הגיעו לאוזניו רק שמועות מקוטעות על המחלוקת שבירושלים, הרב משאש תחילה נבהל (כלשונו) לראות את ההאשמות כנגד הראי"ה (בגליון כסלו תרפ"ח אותו קיבל), ושלח לו מכתב בתמיהה האם ייתכן שיש אמת בדברים:

"אתמול קבלתי מעיר סאטמאר (רומניה) ירחון 'בית ועד לחכמים' [...] וגזר לבנו לגזרים באמרו כי כבוד קדשו אמר בפה מלא כי התעמלות שחוק הפוטבאל מעלה את השכינה מעלה מעלה [...] ונבהלנו משמוע כי איך איש רב המעלות והמדות כהדר"ג, מלך בירושלים, תחת אשר יתן בקולו קול עז מי לה' אלי [...] יהיה מחזיק בידם לנאום להם נאומים..."²⁸.

הראי"ה השיב לרב משאש תשובה מפורטת (בי"ג אדר תרפ"ח), בה הבהיר את שקריותן של הטענות שפורסמו נגדו, "ואיך יוכלו אנשי זדון להפוך דברי אלקים חיים באופן כ"כ מלא רשע וכסל?!"²⁹. במקביל, פנה הראי"ה אל בנימין רדלר-פלדמן (ר' בנימין), עורך 'ההד', והמליץ לו לשלוח אל הרב משאש כמה מגליונות כתב

25 'אגרות לראי"ה', מהדורת ירושלים תש"ן, עמ' תקסה-תקסו.

26 'קונטרס עתונאי', ורשה, כסלו תרפ"ח, עמ' 5-1; וכאמור אכמ"ל עוד.

27 חלופת המכתבים של הרב משאש נסקרה ברובה על ידי הרב בני אלון, במאמר שבסוף ספרו של הרב ישעיהו שפירא, 'ארץ חפץ' מהדורת ירושלים תשנ"ה, עמ' קסד-קסו. הדיון שלהלן יתבסס גם על מידע ארכיוני חדש.

28 'אוצר המכתבים' חלק ב, ירושלים תשכ"ט, מכתב תרנ"ח (עמ' מב).

29 אוצרות הראי"ה מהדורת תשס"ב, חלק א עמ' 474-472.

העת²⁹. לאחר שקיבל הרב משאש את איגרת הראי"ה ואת גליונות 'ההד', שלח הוא שני מכתבים: המכתב האחד אל הראי"ה, בו כתב כי "נתמלא עלי הבית אורה מנוגה ברק פניני אמרי קדשו במכתבו הבהיר, עם מאורי אור עתונו ההד [...] המבטלים ברובם כל תעתועי הבריונים [...] ובכן דאגתי מאד על העורך 'בית ועד לחכמים' אשר טנף את ביתו במים עכורים וסרוחים..."³⁰. המכתב השני נשלח אל הרב פולק, עורך בול"ח, בו מחה הרב משאש נמרצות על התנהלותו של הקובץ כלפי 'גאון ישראל, מהר"ר אברהם יצחק הכהן קוק ישצ"ו מלך בירושלים", כשהוא כותב כי "לא על הדוברים על צדיק עתק תלונתי, כי בני קרח לא מתו [...] [אלא] תלונתי גדולה על כבודו, אשר טינף והבאיש והשחית את ביתו [= 'בית ועד לחכמים'] [...] אשר על זה היה ראוי לכבודו לשנות שם ירחונו, בירח כסלו הנ"ל, לשם 'בית כסא'..."³¹. בהמשך השנה שלח הראי"ה לרב משאש גם את ספרי ה'אורות'; הרב משאש הודה בתשובה על קבלת "חבילת ספרים נוצרי אורות מחכמת אדוני המלך [...] וכל דף ודף יש בו די והותר לסתום ולחתום כל פה הדובר על צדיק עתק [...] וזאת להודיע להדר"ג כי בירח החולף שלחתי מכתב קשות לעורך הבית ועד לחכמים, בהכניסו לתוכו מים הזדונים על כבוד מלכותו, ועוד הזהרתיו על להבא"³². ומה היו התגובות מנגד? ובכן, בתחילת תרפ"ח פרסם עורך בול"ח חמשה "מכתבי תודה" שהתקבלו בעקבות הגליון בו החלה המתקפה כנגד הראי"ה³³, והדעת נותנת כי היו אלה המכתבים הטובים ביותר שהיה ביכולתו לפרסם. ובכן, המכתב הראשון,

29 א ראו מכתב מערכת 'ההד' אל הנהלת קרן היסוד, י"ז אייר תרפ"ח: "הננו מתכבדים להמציא לכם בזה העתק ממכתב הרב הראשי מאלגיר אל הרב קוק בקשר עם 'ההד'. לידי הרב הנ"ל נדמנה לפני חדשים מספר חוברת אחת של עתון הקיצוניים 'בית ועד לחכמים' המופיעה בטרנסילוניה, ובו מצא דבות קשות על הישוב בארץ ישראל וגם על הרב קוק. הידיעות האלה עשו עליו רושם מדכא והוא שפך את כל לבו במכתב אל הרב קוק. הרב ענהו במכתב וגם הציע לנו לשלוח אליו את 'ההד'..." (אצ"מ 31-25125 KKL).

30 אוצר המכתבים שם, מכתב תרפג (עמ' מט). לנוסח שונה של המכתב, כפי שנשלח בפועל אל הראי"ה (בכ"ח ניסן), ראו אצ"מ שם, 33. הראי"ה שלח העתק ממכתב זה אל ר' בנימין, והלה כהמשך לכך שלח מכתב לרב משאש, מי"ח אייר תרפ"ח: "המזכיר של מרן הגאון הרב מהרא"י קוק שליט"א מסר לנו את תוכן המכתב של כ"ת בקשר עם 'ההד'. אנו שמחים לדעת כי הקריאה בחוברות 'ההד' אשר שלחנו לו גרמו לו קורת רוח והרגיעו את נפשו ההומיה מתוך צער ויגון על הדבות ודברי נאצה שקרא בעתון 'בול"ח'..." (אצ"מ שם, 28). למכתבי התשובה של הרב משאש אל מערכת 'ההד', ראו אוצר המכתבים שם, מכתב תרצב ומכתב תרצה.

31 שם, מכתב תרפה (עמ' מט-נ).

32 שם, מכתב תרצא (עמ' נא). וע"ע במכתב תשל (עמ' ס) ותשעו (עמ' עה). עם זאת, על אף הדברים הנוקבים הללו, מתברר כי הרב משאש הוסיף ושלח מחידושי תורתו פעם אחת נוספת לפרסום בבול"ח, עיי"ש שנה ח (תרפ"ט) סי' י. גם בעיצומה של הסערה פורסמו דברים משמו (שנה ז', חשוון תרפ"ח, סי' לג), אך הללו נשלחו עוד לפני שקיבל את איגרת ההבהרה של הראי"ה (ראו 'אוצר המכתבים' שם מכתב תרפ"ב; עמ' מח).

33 בול"ח שנה ז', תשרי תרפ"ח, עמ' א-ב.

למרבה הגיחוך, הוא של לא אחר מאשר יוסף שפצ'ניק מלונדון, שבאותו זמן כבר קומם עליו את רוב העולם הרבני עקב הקמת "בית חרושת להיתר עגונות" וכלשון הרב חיים עוזר גרודזינסקי, כאשר בין ראשי המוחים כנגדו היה הראי"ה; כעת מצא בעל חוב מקום לגבות את חובו, ושפצ'ניק מביע כאן תמיכה מיתממת במאבק הקנאים כנגד הראי"ה: "ספרי קוק מלאים ריקות והבלי הבליים עם אפיקורסות..."³⁴. המכתב השני נשלח על ידי כמה מחסידי בעלז היושבים במונקאטש, שבירכו את העורך "עבור שנתן את נפשו לקדש שם שמים ברבים"; המכתב השלישי הגיע מחתנו של הר"ש בראך מקאשוי, שהביע את שמחתו "כי עוד לא אלמן ישראל ונמצאים עוד לוחמים ועומדים בפרץ"; במכתב הרביעי לא נאמר דבר בעניין המתקפה, אלא רק "שמחתי מאד בקבלי את החוברת שעבר", ואף במכתב החמישי, שנדפס משום מה כשהוא רווי השמטות, לא באה כל התייחסות לעניין.

ברקע – מחלוקת בעלז-מונקאטש

נחזור כעת לאותו גליון שחולל את הסערה הגדולה, תמוז-אב תרפ"ז. בהמשך דפי הגיליון (עמ' קמ) הובאו דבריו של כותב אחד מוורשה, מתאריך אב תרפ"ה (!), שמסר לעורך הקובץ רשימה של ספרים הטעונים גניזה מפני שהם "ספרי מינות וגם ספרים אשר מחבריהם המה מהמפלגות הבלתי חרדים", ויש "להבדל מספרים כאלו אשר מטרתם לחבל את כרם ישראל". ברשימה, לצד ספרים מאת מנדלסון, וייזל וכן רב רפורמי מרומניה, נכללו גם ספריו של הרב משה שמואל גלזר מקלויזנבורג (חבר "המזרחי"), וכך גם ספריו של הראי"ה; והנה, לצד אלה הוסיף הכותב את הספרים 'אות חיים ושלום', 'זכרון צדיקים', 'מנחת אלעזר' - אשר "כל אלה מאת חיים אלעזר שפירא ממונקאטש!"

קרוב לוודאי שאותו כותב וורשאי היה חסיד בעלז, וכי הרקע להוספת ספרי האדמו"ר ממונקאטש לרשימה זו של "ספרי מינות" היה המחלוקת הבוטה והאלימה שהתחוללה באותן שנים בין חצר בעלז לחצר מונקאטש - שתיים מהחצרות בעלות האידיאולוגיה היותר תקיפה של אותו דור. עורך בול"ח, הרב פולק, היה כזכור חסיד בעלז; ובהתאם לכך, מעתה ואילך קיבלה מחלוקת בעלז-מונקאטש ביטויים שונים לאורך גליונות בול"ח³⁵.

לצד אותה רשימת ספרים "טעונים גניזה" של הכותב מוורשה, נדפסו שתי הערות: ראשית הערת הצנזור הממשלתי, שמסר כי למרות ש"כמה דברים בקונטרס זה הם נגד רוחי", הוא אינו יכול מבחינה חוקית לעכב את הדפסתו; שנית הערת בית הדפוס, שהודיע אף הוא כי אין לו אחריות לתוכן הקובץ, אלא כל האחריות היא

34 על פרשת שפצ'ניק הארכת עמי בכתובים, ועוד חזון למועד.

35 ראו למשל: בול"ח שנה ז עמ' קיז.

של העורך, הרב פולק מסאטמר³⁶. ההסתיוגויות המופגנות הללו ממחישה את עוצמת המחלוקת ששררה בין שתי החצרות, עד כדי שהצנזור מחד ובעל הדפוס מאידך ביקשו להדגיש כי הם אינם מעורבים בנעשה או אחראים לו.

בין כך ובין כך, בשולי אותה רשימת הספרים הבטיח הכותב מוורשה כי אם הרשימה תפורסם, לקורת רוחו, הוא ישלח רשימות נוספות. ואכן בקובץ שלאחר מכן פורסמה ממנו רשימה נוספת של ספרים טעוני גניזה, רובם על פי אזהרות הרב עקיבא יוסף שלזינגר בספרו 'לב העברי'³⁷; ועוד רשימה נוספת בהמשך³⁸. כמה חודשים מאוחר יותר, בגליון סיוון תרפ"ח (בעמוד האחרון) פורסמו "תשובות המערכת" ביחס לרשימה הראשונה שפרסם הכותב מוורשה:

"מה ששאל אם אמת הדבר שהגאון מווישק שליט"א הצטרף ג"כ לה"כתבי (קודש?) טומאה" ממונקאטש? חס מלהזכיר כזאת!... מעולם לא עלתה על דעתו לעשות כזאת על קהלה כשרה ומלאה ת"ח, חסידים ויראי ה'. מכאן יכול לדון על יתר המכתבים והאיסורים, שבודאי כולם הם מזוייפים, כידוע לכל שמכתבו של הגאון הישיש ממאד שליט"א כולו מזויף [...] ומה שכתב אדות ה'פושע ישראל' 'ידישע צייטונג' ממונקאטש, הנה אין כל חדש! העתון הזה מחרף ומגדף את כל גדולי ישראל, כמו את הגאון שר התורה מטארנאפאל ואת הגאון"צ מסאפינקא..."

תגובה מאלפת זו ממחישה היטב כי אותה התחמושת בה השתמשו העורך ובני חוגו הקנאים כלפי הראי"ה הפכה לפתע להיות מכוונת כלפיהם עצמם³⁹, ואותן דרכי הגנה בהן השתמש העורך בתגובה זו כדי להדוף את הטענות כלפי חוגו עשויות היו להיות מופנות על ידיו - אילו חפץ בכך - להדיפת הטענות שהוא עצמו פרסם כנגד הראי"ה. בין כך ובין כך נמצאנו למדים כי משעה שפורצת אש הקנאות שוב אינה מבחינה בגבולות; כאשר אמירות מסוג "עת לעשות לה' הפרו תורתך" ו"במקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב" - שנאמרו במקורן על מצבים חריגים היוצאים מן הכלל - הופכות להיות דרך חיים ושיטה קבועה המנחה את התנהלותם ואורחותיהם של קנאים, לא יפלא שבסופו של דבר נשלפת חרב פיפיות זו במאבק שבינם לבין עצמם.

36 שאכן אחראי בהחלט על פרסום אותה רשימה. לשם השוואה, על גבי מודעה של "ועד ראשי הקהלה דפה וואלאמין" שעסקה בסכסוך רבנות מקומי אשר העורך לא רצה להיתפס כמעורב בו, צויין במיוחד: "בעד תוכן המודעה אין המערכת אחראית" (בול"ח שנה ה חוברת ה, תרפ"ו, עמוד שני מהסוף).

37 בול"ח שנה ז, תשרי תרפ"ח, עמ' טו-טז.

38 שם עמ' כט-ל.

39 ראו תגובתם הנזעמת של כמה מחסידי מונקאטש, בקובץ 'הבחור' שנה ג גליון א, חשוון תרפ"ח, עמ' ב-ח. קיתונות הרפש שנשפכו שם על ראש עורך בול"ח, הינם בוטים עשרת מונים מן הגידופים ששני הצדדים גם יחד נהגו להטיח כלפי הראי"ה.

סכסוכו של בן העורך

בהמשך שנת תרפ"ח פורסם מאמר ארוך בנוגע לאותה רשימת "טעונים גניזה"⁴⁰. כותב המאמר חתם תחילה כ"בן פורת", ובהמשך התברר כי מדובר בבנו של העורך, ר' משה יהודה פולק⁴¹. הוא דן באריכות בענייניה של הרשימה, תוך שהוא מגלה בקיאות מפתיעה בספרות העברית החדשה, בעיתונות העברית, בכתבי ביקורת המקרא ושאר ספרי מינים. לשאלה שהופנתה אליו מיניה וביה באחד הגליונות הבאים, "ואיך הותר לי לקרא בספרי האפיקורסים?" השיב פולק⁴²: "ראשית אינני רב אורטודוכסי הנושא עליו אחריות של צבור! ושנית הלא אנכי הנני לוחם נגד דעותיהם בכל עוז, אינני נושא ונותן עמהם..." מכל מקום, תמצית טענתו הייתה כי שיטת רשימות הספרים של הכותב הורשאי אינה יעילה, שכן ישנם מאות ספרי מינים, ומדור זה יקיף אך טיפה ביס; יתר על כן, ספרי מינים הריהם לרוב ידועים ומפורסמים, ואילו הבעיה האמיתית היא ספרי מינות, כלומר ספרים שכותבם הוא לכאורה ירא שמיים אבל "רק אחרי חיפוש ויגיעה נמצא ארס המינות מפעפע ומבצבץ"⁴³.

כדוגמה לספר מסוג זה ציין פולק הבן את אנציקלופדיה 'אוצר ישראל', ובפרט את הקובץ 'אוצר החיים' היוצא לאור בסלובקיה, שהומלץ על ידי "לייבזשורנאל, העתון החביב של חסידי מונקאטש"⁴⁴. למעשה, ההתקפה על 'אוצר החיים' נפרשת על פני שליש מהמאמר, והרושם הוא כי המאמר כולו לא נכתב אלא לשם כך. הסיבה להתקפה זו, כפי שיתברר במהרה, היא החימה שהתעוררה במשפחת פולק על היחס המכובד מצידה של מערכת 'אוצר החיים' כלפי האויב האידיאולוגי הגדול, הראי"ה קוק⁴⁵.

בגליון ניסן תרפ"ח צורפה הוספה ארוכה ביותר (14 עמודים!) שנכתבה כולה על ידי בנו הנזכר של העורך, ר' משה יהודה פולק. בהוספה זו באה התייחסות לפרשיות הקנאות השונות שהופיעו בקובץ מאז סוף תרפ"ז, אך בעיקר נפתחה פרשייה חדשה: סכסוך אישי עז עם עורכו של קובץ 'אוצר החיים', הרב חיים יהודה ארנרייך - אישיות רבגונית, שהייתה מקורבת לחצר מונקאטש אך גם קרובה ברוחה לתנועת

40 בול"ח שנה ז, טבת תרפ"ח, עמ' נח-סב.

41 שם ניסן תרפ"ח, הוספה סוף עמ' יד.

42 שם, עמ' יב (בתשובה לטענת הרח"י ערנרייך; ועי' להלן).

43 בהתאם להערותו זו, בגליון הבא (בול"ח שנה ז, אדר תרפ"ח, עמ' פג-פד) הופיעה במדור ביקורת ספרים חקירה ארוכה בעניין הספר 'מאור עינים', ובגליון לאחר מכן (שם ניסן תרפ"ח, עמ' קא-קג) חזרה התייחסות לספר 'עקרי ספרי תנ"ך'. לאחר מכן נעלם המדור כלעומת שבא.

44 קובץ זה ועורכו כבר ספגו עוד קודם לכן נאצות מיד מבקר הספרים האלמוני (עי' שם טבת תרפ"ח, עמ' סא-סב).

45 עיין שם ניסן תרפ"ח, בהוספה סוף עמ' ב.

'המזרחי'⁴⁶. בעבר היה מיודד עם הרב פולק האב ואף פרסם בעצמו מאמר בקובץ⁴⁷, אך כעת הפך להיות היריב האולטימטיבי של פולק הבן. בפתח דבריו (עמ' ב) ציין פולק כי ב'אוצר החיים' התקיפו את בול"ח על הכללת ספרי האדמו"ר ממונקאטש ברשימת "הטעונים גניזה", והגיב כי הם אינם יכולים להתלונן, בשעה שהם עצמם נוקטים יחס מכובד כלפי הראי"ה - דבר שהוא טורח להביא לו שלל הוכחות: "ראו כמה חביב הרב קוק בעיניו [...] מבקר הוא את ספרו של קוק, קושר לו כתרים בשירות ותשבחות ויתארו בתאר 'רבינו הגדול מרן' [...] 'מורנו ורבנו הגאון האמתי נזר הקדש מרן'. אלה הם דברי רב אורטודוכסי בטרנסילבניה על איש שהוציאו אותו מכלל ישראל!" (עמ' 2) ⁴⁸.

בדברים הללו עדיין קיים רושם של עימות על רקע אידיאולוגי מול עורך 'אוצר החיים', אולם ההיבט האישי הלך ונחשף במהרה. פולק תיאר (עמ' ג) כי בעקבות פרסום מאמרו הנזכר על רשימת "טעונים גניזה", שכאמור כבר בו באה התקפה על 'אוצר החיים' ועורכו רח"י ארנרייך, קם הלה ותבע את אביו, הרב פולק עורך בול"ח, לדין תורה אצל הרא"ד גרינוולד אב"ד סטמאר⁴⁹. בעקבות זאת שלח פולק הבן מכתב לרח"י ארנרייך, אותו מילא ב"חרופים וזלזולים, כיאות מבן מכבד אב", ובו הצהיר כי הוא עצמו הינו כותב המאמר הנ"ל, ולא אביו העורך. לאור ידיעה זו החליט רח"י ארנרייך לבטל את תביעתו כנגד העורך; פולק הבן מספר כי אותו עצמו לא רצה רח"י ארנרייך לתבוע "כי אין זאת לפי כבודו" - אך לפתע, לדבריו, הוא קיבל ממנו הזמנה לתביעה בערכאות. מכאן ממשיך פולק לתאר באריכות את השתלשלות הסכסוך ומהלך המשפט, אך מבלי למסור מה היו תוצאותיו. ביני לביני הוא המשיך לתקוף את 'אוצר החיים', תוך חירוף וגידוף של הראי"ה בכל פעם שהזכיר את שמו (עמ' ו ועוד).

חזרה איטית למסלול

אחר הדברים האלה, בקיץ תרפ"ח, חלה הפוגה ניכרת בהתקפות על הראי"ה וחוגו, לא מ"אהבת מרדכי" שהתעוררה פתאום - אלא מפני שעל הפרק הופיע נושא חדש לענות בו: סכסוכי רבנות מקומיים ברומניה, בעיקר סביב בחירת הרב יואל

46 תרמ"ז-תש"ב[?]; אודותיו ראו בין השאר: ר"י כהן, 'חכמי טראנסילוואניה', ירושלים תשמ"ט; דבריו של ר' משה דוד צ'צ'יק, 'המעין' טבת תשס"ו [שנה מו חוברת ב] עמ' 85-86; 'אנציקלופדיה של הציונות הדתית' כרך א, ירושלים תשי"ח, טור 195-194.

47 שם שנה ב, תרפ"ג, עמ' כט.

48 כלל ישראל של הכותב, כפי הנראה, היה מרוכז בכמה מחוזות הרריים באזור טרנסילבניה...

49 על כך הוא סיפר בקצרה גם בעמ' א, והוסיף כי הדיינים "נשאו ונתנו והוציאו פסק" - אך נמנע מלומר מה היה תוכן הפסק. גם בהמשך, כשהזכיר (עמ' ח) כי אביו, עורך בול"ח, ישב באותה תקופה עשרה ימים בבית הכלא, הוא נמנע מלספר על מה ולמה.

טייטלבוים לרבה של סאטמר. נושא זה העסיק את עורך הקובץ לאורך רוב שנת תרפ"ט⁵⁰. בחורף תרפ"ט נוסד מדור חדש בקובץ - "ידיעות מעולם היהודי", שגם הוא לא היה חף כמובן מעיסוק אידיאולוגי; כך, בשלהי תרפ"ט פורסמה ידיעה על פטירתו של הרב מרדכי ליב רובין, אב בית הדין של סיעת הרי"ח זוננפלד בירושלים, בה נזכר כיצד הלה נלחם "נגד אותו האיש אשר ארסו בקרבו טמון, טומאתו בתוכו ומחוץ פשט טלפיו ומראה סימני טהרה, הוא ניהו הרב הראשי אברהם יצחק קוק אשר מפורסם בחבורי הטמאים"⁵¹. גם בסיקור פרעות תרפ"ט לא התאפק העורך מלשרבב גידופים כנגד אנשי 'המזרחי' ובהם ר' יהודה ליב מיימון ור' מאיר בר-אילן, וביחוד כנגד "הזקן ממרה קוק [...]. המסית והמומר להכעיס"⁵². באופן דומה הותקפו בחורף שלאחר מכן "הרבנים הרשעים קוק, פישמן, וליפשיץ מקאליש", וביחוד האחרון, נשיא אגודת הרבנים בפולין, שכזכור עמד בראש המוחים כנגד בול"ח: "היהדות הפולנית מוחאת נגד מעשי תעתועיו של הרב המזויף יחזקאל ליפשיץ [...]. שנכנס בתוך סוכנות היהודית (יודישע אגענץ). יתר על כן, שיצא מהסתדרות 'אגודת ישראל' למפלגת הציונים. את ספריו דנום כספרי מינים, הוראותיו אסורות ואינן מוסמכות, מקומו מחוץ למחנה ישראל, שם במחיצת קוק רבו"⁵³. אצל היהדות הפולנית עצמה, למותר לציין, היה הלך הרוח אחר לגמרי מאשר זה ששרר בקובץ בול"ח.

שנת תר"ץ של בול"ח נפתחה במאמר ארוך בענייני ארץ ישראל, בו בין השאר תקף הכותב האלמוני את הצהרת בלפור ("בעל פעור", כלשון העורך)⁵⁴. לצד ההתקפות השגרתיות על הציונות, "המזרחי" והראי"ה קוק, עיקר התוכן החדשותי של הקובץ לאורך שנה זו היה ידיעות על פטירת רבנים שונים באירופה. במקביל, במשך הזמן חזרו חידושי התורה ומאמרי ההלכה להיות התוכן המרכזי בבול"ח. החלו להתפרסם גם מאמרים במגוון נושאים שעד כה לא קיבל ביטוי בקובץ: בגליון אדר-ניסן תר"ץ (עמ' ב-ז) פורסם מאמר ארוך על הרעיון האירופאי לשינוי לוח השנה האזרחי, ובגליון אייר-סיון (עמ' ב-ו) פורסמה סקירה ערכית אודות החינוך היהודי באמריקה. מוקדם יותר, בגליון טבת-שבט תר"ץ, צורף קונטרס קצר בשם "מסוד חכמים - לקוטי מאמרים וחידושי תורה", שנכתב על ידי רב מקליפורניה.

משנת תרצ"א ואילך צומצם הקובץ לכדי מחצית מהיקפו הקודם, ולראשונה נוסף פירוט התוכן בדף השער. העיסוק באקטואליה התנתק ממאורעות היומיום ונעשה כללי יותר, תוך התמקדות בתפוצות אנגליה, רוסיה ואמריקה, כאשר העיסוק

50 עי' בול"ח שנה ח, טבת-שבט תרפ"ט, עמ' לג-מב; אדר שני עמ' נט; אייר-סיון עמ' א-ב.

51 שם תמוז-אב תרפ"ט, עמ' יד. ראו גם בגליון טבת עמ' נו, בחישה מינורית בענייני קנאי א"י.

52 שם אלול תרפ"ט, עמ' ב-ג.

53 בול"ח שנה ט, כסלו תר"ץ, עמ' יד.

54 שם תשרי-חשוון תר"ץ, עמ' א-ג.

בבעיות ארץ ישראל וענייני הראי"ה קוק נעלם כמעט לחלוטין. יתר על כן, בשנה זו פורסם מאמר על ענייני ארץ ישראל מאת כותב מניו יורק, כאשר למרבה הפלא נשמעות בו נימות חיוביות משהו - גם אם מסוייגות - כלפי חיבת ציון, שיבת ציון ובניין הארץ; הכתובת העיקרית לתלונות במאמר זה היתה, לשם שינוי, לא הציונים למיניהם אלא דווקא המנדט הבריטי⁵⁵.

דומה כי שינוי המגמה של בול"ח בשנים אלה היה כרוך במישרין עם הריבוי הניכר במספרם של הכותבים היושבים מעבר לאוקיינוס, בארצות הברית. עם זאת, במידה מסויימת הצביון הקנאי לא נעלם, אלא רק כתובתו התחלפה: האירוע הבולט ביותר בשנת תרצ"ב היה פרסום מכתב המיוחס לרב גבריאל זאב מרגליות (תר"ח-תרצ"ה), הנשיא הישיש של 'כנסת הרבנים' - אחד מכמה ארגוני רבנים שהוקמו בחוף המזרחי של אמריקה, והקיצוני שבהם ביחסו לציונות⁵⁶. תוכן המכתב היה התקפה חריפה לאין-שיעור כנגד 'אגודת הרבנים' - הארגון הרבני המרכזי שפעל בארה"ב מאז תחילת המאה העשרים - ובעיקר כנגד ראשיה, הרב אליעזר סילבר, הרב ישראל רוזנברג והרב יוסף קנוביץ. הללו ספגו גידופים קשים לאורך המכתב, תוך שהכותב שלל מהם את התואר רב ואף הטיל עליהם חרם: "נדוי כרוך בעקבי ורובץ מהיום ולהבא על אלעזר סילווער, על יוסף כהנאוויץ, והשלישי בדומה להם ישראל ראזענבערג, ואסור לכל איש מבני ישראל לאכול מהוראותיהם והשגחתם..."

בסוף המכתב נאמר: "האומנם בני הרב מנשה נ"י כתב כל הנ"ל כמעט מפי בשמי וברשותי [...] ולהורות על הסכמתי בכל מילה והנה מהנ"ל חתמתי שמי בכתב ידי ממש" (ההדגשה שלי); אולם הבקיא בענייני חצרו של הרג"ז מרגליות בשנותיו האחרונות, ובפרשת 'כנסת הרבנים' בכלל, רשאי לסבור במידה גבוהה של ודאות כי חלקו של ר' מנשה במכתב זה היה דומיננטי בהרבה לעומת אביו, ואף ספק גדול אם חתימת הרג"ז מרגליות מהווה אישור אמיתי לתוכן המכתב⁵⁷. בסוף הדברים, אגב, הודגש כי מערכת בול"ח אינה אחראית עליהם.

55 שם שנה י, ניסן-אייר תרצ"א, עמ' יג-טז.

56 שם שנה יא, שבט-אדר תרצ"ב, עמ' י-יב.

57 סבי זקני הרב יוסף אליהו הענקין, חבר "אגודת הרבנים" שבאותה תקופה היה עסוק ראשו ורובו בסידור ענייני הכשרות בניו יורק (נושא שתרם לא מעט לסכסוכים בין ארגוני הרבנים השונים), כתב במאמר שפרסם בתרצ"א כנגד יריביה של אגוה"ר כי "מה שבעלי המכתבים הנ"ל תולים עצמם בפסק בי"ד של 'כנסת' [...] הנה שניים מהבי"ד משתמשים בהם רק לסמא עיני רחוקים, כידוע שלא היו אז במעמד בריא וד"ל [...] החל בנו של הגר"ז [מרגליות] שליט"א לעכב ביד אביו..." (תשובות איברא', ניו יורק תשמ"ט, עמ' נח, ועיי"ש עוד). דברים מפורשים יותר נאמרו ב'הפרדס', ביטאון אגוה"ר: "...באים בכחו של זקן (=הרג"ז מרגליות) אשר כבר חדל מעשות בעצמו שום דבר קטן, ורק משרתיו, חזנים, שו"בים שנאסרו, אנשים פרטים, המה המשתמשים בחתימתו ככל העולה על רוחם" (הפרדס' שנה ה' חוב' ת, תרצ"א, עמ' 4); "...כתבי פלסטר שבשקר יסודם, בשם איש זקן רב גדול, אשר כבר במצב כזה שאיננו יודע מאומה והם חותמים שמו..." (שם חוברת יב, עמ' 2). ואכמ"ל עוד.

סכסוך זה של אנשי 'כנסת הרבנים' כנגד 'אגודת הרבנים' הוסיף לקבל מקום נכבד בקובץ, בין השאר מפני שאחד מראשי 'כנסת הרבנים', הרב ישעיהו יוסף מרגולין (תרל"ח-תש"ה[?]), שהחזיק בסכסוך אישי-משפטי כנגד ראשי 'אגודת הרבנים', הירבה לפרסם מאמרים בבול"ח. סגנון הדברים שכתב בנושא זה דומה לא מעט לדברים שפורסמו דלעיל בשם הרב מרגליות: גם הוא תקף את אגוה"ר בחריפות ולא טרח לקרוא לראשיה בשם רב ('סילווער', "זעלצער" וכו')⁵⁸. מחלוקת זו הוסיפה להעסיק את דפי הקובץ עד שנת תרצ"ד⁵⁹.

היישורת האחרונה

מקיץ תרצ"ב ואילך הצטמצם נפח הקובץ עוד יותר, ותדירות הוצאתו ירדה לכדי אחת לשלושה-ארבעה חודשים. המגמות של השנים הקודמות הוסיפו להתחזק: העיסוק באקטואליה נעלם כמעט לחלוטין, חלק גדל והולך מחידושי התורה הגיע מעבר לאוקיינוס, ומספר הכותבים הלך והצטמצם. למעשה, בשנותיו האחרונות של הקובץ היו בו ארבעה כותבים קבועים בלבד: ר' מנשה מרגליות והרב ישעיהו יוסף מרגולין הנזכרים מניו יורק, הרב אלימלך רובינשטיין מירושלים (ותיק הכותבים בקובץ - מלבד העורך כמובן) והרב אברהם יהודה אדלר מפשעוורסק. הללו תפסו את רוב נפח המאמרים מדי גליון.

בסיון תרצ"ח השתנה שמו של הקובץ ל"שאלות ותשובות בית ועד לחכמים", והוא החל לצאת אחת לחצי שנה בלבד. רוב המדורים נסגרו - כולל המודעות וההודעות על ספרים חדשים - ונותרו רק טוריהם של אותם כותבים קבועים (פחות או יותר). למעשה, ניתן לומר כי בשלב אחרון זה חזר הקובץ למתכונת בה נוסד כמעט עשרים שנה לפני כן של פרסום מאמרי תורה בלבד, מבלי לעסוק באופן כלשהו בענייני השעה או בנושאים אחרים.

גליון ד של המתכונת החדשה של הקובץ יצא לאור באביב ת"ש, כחצי שנה לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה. הכתבה האחרונה בגליון זה (עמ' 18-16 בערך) דיווחה על פטירתו של הר"ש בראך מקאשוי, שהיה כזכור פטרונו הרוחני של הקובץ; מייד אחר כך, לאו דווקא עם קשר ישיר לעובדה זו, פסק הקובץ מלהופיע⁶⁰. שנים ספורות לאחר מכן עלה הכורת על יהודי הונגריה, ציונים כמו אנטי ציונים, חסידים כמו מתנגדים, 'אגודיסטים' כמו 'מזרחיסטים', ועמם הרב פולק שנספה בשנת תש"ד באושוויץ, שם נספתה גם משפחתו של הרב ארנרייך. ה' יקום דמם.

58 בול"ח שנה יא, תרצ"ב, חוברת ט-י עמ' א-ג. והשוו 'הפרדס' שנה ה חוברת ה, תרצ"א, עמ' 3-4.

59 ראו מאמרו של הר"י מרגולין, בול"ח שנה יג, סיון-תמוז-אב תרצ"ד, עמ' ח.

60 העורך הוותיק, הרב פולק, התפנה בשנותיו האחרונות למפעל ספרותי-תורני פרי עטו: בשנת תש"ב הוא הדפיס את החלק הראשון (והיחיד שיצא לאור) של ספרו 'ראשי בשמים - והוא ספר שדי חמד החדש', אשר כפי ששמו מעיד עליו נועד להיות כעין אנציקלופדיה הלכתית.